

DOI 10.26886/2520-7474.3(35)2019.5

UDC: 373.091 (045)

**INFLUENCE OF JOHN DEWEY PEDAGOGICAL IDEAS ON THE
PEDAGOGICAL THEORY AND PRACTICE IN UKRAINE
(20's OF XX CENTURY)**

M. Bogomolova, PhD of Pedagogical Sciences

Kherson State University, Ukraine, Kherson

The article analyzes the influence of pedagogical ideas of the famous American philosopher, teacher, psychologist John Dewey (1859-1952) on the development of the pedagogical theory and practice of Ukraine in the 20-30s' of the XXth century. It is noted that domestic education in this historical period of its development was based on both national traditions and world experience, new approaches and ideas, in particular, reformed pedagogy with a bright representative J. Dewey.

J. Dewey developed a new philosophy of education based on the ideas of pragmatism, pedocentrism, the democratization of education and the socialization of the individual, the integration of the content of education, the development of students' creative thinking, the justification of student and teacher self-realization, and the humanization of relationships between educators and pupils.

A scientific search showed that his legacy was well known to more than one generation of Ukrainian researchers, scientists and educators, organizers of education in Ukraine at different stages of development and formation: in the 20's of the XX century was studied, implemented in the educational process.

Ukrainian teachers Y. Chepiga, S. Rusova, O. Muzychenko and others advocated the idea of substantially reforming the education system as a whole, and training in particular. They emphasized that all efforts

should be directed towards the development of cognitive activity of students, the active use of active research methods, directing students to self-examination, rather than the predominance of control by teachers, the establishment of subject-subjective interaction of participants in the educational process.

Keywords: philosophy of education, child socialization, labor school, pedagogical concept, theory of upbringing, new school.

кандидат педагогічних наук, Богомолова М.Ю. Уплив педагогічних ідей Дж. Дьюї на педагогічну теорію й практику в країні (20-ті роки ХХ ст.)/ Херсонський державний університет, Україна, Херсон.

У статті аналізується питання впливу педагогічних ідей відомого американського філософа, педагога, психолога Джона Дьюї (1859 – 1952) на розвиток педагогічної теорії й практики України в 20-х – 30-х роках ХХ ст. Зазначається, що вітчизняна освіта в цей історичний період свого розвитку вибудовувалася як на національній традиції, так і з урахуванням світового досвіду, нових підходів, ідей, зокрема, реформаторській педагогіці, яскравим представником якої є Дж. Дьюї.

Дж. Дьюї розробив нову філософію виховання, яка ґрунтувалася на ідеях прагматизму, педоцентризму, демократизації освіти та соціалізації особистості, інтеграції змісту освіти, розвитку творчого мислення учнів, обґрунтування самореалізації учня і вчителя, гуманізації взаємин між педагогами та вихованцями.

Науковий пошук свідчив, що його спадщина була добре відома не одному поколінню українських дослідників, учених-педагогів, організаторів освіти в Україні на різних етапах розвитку та становлення: у 20-х роках ХХ століття із зацікавленістю вивчалася, упроваджувалася в освітній процес.

Українські педагоги Я. Чепіга, С. Русова, О. Музиченко та ін. відстоювали ідею суттєвого реформування системи освіти в цілому і навчання зокрема. Наголошували, що всі зусилля необхідно спрямувати на розвиток пізнавальної діяльності учнів, активне використання активних дослідницьких методів, спрямовувати роботу учнів на самоаналіз, а не переважання контролю з боку вчителів, встановлення суб'єкт-суб'єктної взаємодії учасників навчально-виховного процесу.

Ключові слова: філософія виховання, соціалізація дитини, трудова школа, педагогічна концепція, теорія виховання, нова школа.

Постановка проблеми. Розвиток демократичних процесів в Україні, зростання духовного самовизначення українського народу, вплив нових інформаційних технологій в умовах посилення інтелектуальної праці спрямовують на утвердження системи освіти, основою якої є національно-культурні традиції що базуються на історичних досягненнях вітчизняної і світової педагогіки.

Законодавча база України з питань нової освітньої політики, зокрема, прийняття низки важливих Законів в сфері освіти, навчання, виховання дітей та молоді – Закону України «Про вищу освіту» (2014), «Про освіту» (2017), Концепції Нової української школи (2016) свідчить про нові завдання які спрямовані на формування критично-творчої, компетентної, діяльної, вольової, працелюбною, конкурентоздатної особистості з високими моральними громадянськими якостями, готовими відстоювати соціальну справедливість, мир, демократію. Вони визначають пошук оптимальних, перспективних, ефективних шляхів демократизації, гуманізації, індивідуалізації освітнього процесу.

На часі – створення таких умов розвитку і формування, за яких би кожна дитина змогла зреалізувати свої можливості, максимально розкрити свій творчий потенціал, свою індивідуальність та неповторність. У зв'язку з цим зростає інтерес до історії освіти, до її особливостей становлення на кожному етапі розвитку. Ми зупинилися у своєму дослідженні на етапі – перша чверть ХХ ст. (20-х рр.), яка була наповнена педагогічною творчістю, новаторством, концепціями, ідеями з питань розбудови нової школи, це був період виокремлення альтернативних підходів, становлення системи авторських шкіл, які сприяли реформування освіти з урахуванням тогочасних наукових досягнень в галузі філософії, психології, соціології, педагогіки як вітчизняних так і зарубіжних учених.

Слід зазначити, що в Україні з кожним роком зростає інтерес до історико педагогічних досліджень. Особлива увага приділяється питанням порівняльної педагогіки в контексті історичної ретроспективи як в Україні так і в зарубіжних країнах. Особливий інтерес викликають дослідження педагогічних персоналій, їх значення у становленні педагогічної думки на розвиток української освіти конкретного періоду.

Формулювання мети статті. З огляду на те, що ми досліджуємо в цілому питання соціального виховання як феномену освітньої політики України в 20-х роках ХХ ст., ми і зосередили свою увагу на непересічній постаті – американського психолога і педагога Джона Дьюї (1859 – 1952). Його ідеї, підходи, теоретичні обґрунтування мети і завдань формування дитини, мають і сьогодні значний вплив на розвиток педагогічної теорії і практики багатьох країн світу в тому числі і України. Для нашої країни особливо знаковими були 20-ті роки ХХ століття – період побудови системи освіти на особливій національній основі в умовах складних часів державотворення.

Реформування української системи освіти в 20-тих роках ХХ ст., впровадження інноваційних підходів до побудови навчально-виховного процесу (трудова школа, соціалізація життя дитини, комплексна система навчання і виховання учнівської молоді, організація навчання за бригадно-лабораторною формою тощо) великою (значною) мірою втілювалися в школах України під впливом багатьох чинників в тому числі і під впливом зарубіжного руху за реформу школи і реформаторської педагогіки кінці ХІХ – початку ХХ ст., одним із представників якої й був Дж. Дьюї зі своєю прагматичною педагогікою.

Виклад основного матеріалу. Спадщину американського вченого глибоко вивчали і позитивно оцінювали відомі українські вчені, громадські діячі і просвітники 20-х років ХХ ст.: С. Ананьїн, О. Музиченко, Я. Мамонтов, С. Русова, І. Соколянький, Я. Чепіга та ін. У цей період в Україні стали відомими праці (філософсько-педагогічні) Дж. Дьюї: «Педагогіка і психологія мислення» (1922), «Вступ у філософію виховання» (1922), «Школи майбутнього» (1922), «Школа і суспільство» (1925), «Педагогіка і психологія мислення», «Вступ до філософії виховання», «Школи майбутнього», «Школа і суспільство».

Слід зазначити, що українським вченим були відомі і праці дослідників, які безпосередньо розкривали досвід реалізації ідей вченого в реальній практиці шкіл США. Це, зокрема, праці Дж. Дьюї «Дальтонский лабораторный план» (1924), Е. Паркхерс «Воспитание и обучение по дальтонскому плану» (1924), У. Клипатрик «Метод проектів» (1924), «Основы метода» (1928), «Обучения в условиях меняющейся цивилизации» (1930) та інші. Його спадщина в історико-педагогічних дослідженнях вітчизняних учених розглядалася на певних етапах розвитку педагогічної науки відповідно до ідеологічних, соціокультурних, економічних, політичних процесів країни. Якщо взяти

радянський період, то в працях вчених, які розглядають історію навчання і виховання в школах України (М. Гриценко, М. Грищенко, Т. Ясницький) прослідковується партійний підхід до аналізу соціальних явищ. Адже такий підхід був характерним для всієї педагогічної науки і призвів до суб'єктивних оцінок як філософсько-педагогічної концепції Дж. Дьюї в цілому, так і його впливу на розвиток української освітньої системи.

Робота над проблемою засвідчила, що такий підхід був характерним для всіх видань що зверталися до його ідей за радянських часів. Так у «Педагогічній енциклопедії» (1964 – 1967 рр.) через низку статей: «Дж. Дьюї» [1, с. 820], «Прагматическая педагогика» [15, с. 476], «Дальтон – план» [10, с. 643], «Метод проэктв» [13, с. 805], «Комплексная система обучения» [12, с. 465-468] – подавалися визначення, які відповідали тогочасній освітній парадигмі. З позиції сьогодення ця інформація в більшості своїй упереджена, в ній підкреслюється реакційність педагогічних поглядів Дж. Дьюї. Як і в цілому, вся зарубіжна педагогіка розглядалася через призму критики, не прийнятності в радянській навчально-виховній системі. Натомість у сучасній «Енциклопедії освіти» (2008), дослідженнях вітчизняних вчених педагогічні ідеї Дж. Дьюї розкриваються як прогресивне явище у світовій педагогічній науці, які мали і мають безпосередній вплив на становлення системи освіти в Україні. [11, с. 245-246]. Ця теза досить чітко підтверджується у дослідженнях відомих українських вчених з історії педагогіки. Так у праці «Нариси історії українського шкільництва (1905 – 1933)» (1996) за редакцією О.В. Сухомлинської наголошується, що на розвиток української педагогіки 20-х років ХХ ст. суттєво вплинула реформаторська педагогіка, зокрема, ідеї Дж. Дьюї [14, с. 177-180].

Формулювання мети статті. Розглядаючи цей важливий період розвитку вітчизняної освітньої системи, ми звернулися до спадщини цього відомого американського вченого з метою об'єктивного розгляду становлення системи соціального виховання під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників, а конкретно – впливу зарубіжної педагогіки на освітні процеси в країні. Адже це і є мета нашої публікації – довести, що соціальне виховання, як феномен вітчизняної освітньої системи 20-х років ХХ ст. формувався під впливом різних обставин, умов, причин, чинників, одним із яких був розвиток реформаторської педагогіки в країнах Західної Європи та США.

Виклад основного матеріалу. У своєму науковому пошуці ми виходимо з того, що зміна парадигми «школа навчання» на «трудова школа» відбувалася в Україні в 20-х роках ХХ ст. під значним впливом зарубіжної реформаторської педагогіки і зокрема філософсько-педагогічної концепції Дж. Дьюї.

Дж. Дьюї розробив нову філософію виховання, яка ґрунтувалася на ідеях прагматизму, педоцентризму, демократизації освіти та соціалізації особистості, інтеграції змісту освіти, розвитку творчого мислення учнів, обґрунтування необхідності створення умов для самореалізації учня і вчителя, гуманізації взаємин між педагогами та вихованцями.

Педагоги України 20-х років ХХ ст. у пошуках власної парадигми виховання спиралися на ідеї реформаторської педагогіки, і зокрема її відомого (провідного) представника – Дж. Дьюї. Адже, прагматична педагогіка мала суттєвий вплив на розвиток та становлення педагогічної думки та освіти в Україні досліджуваного періоду.

Слід зазначити, що формування Джона Дьюї як педагога відбувалося в період розгортання в світовому освітньому процесі широкого реформаторського руху, викликаного науково-технічною

революцією, демократичними процесами у житті суспільства (у суспільному житті), розвитком науки, зокрема вікової психології. На формування його педагогічних ідей та поглядів значний вплив мали праці Ж.-Ж. Руссо, Й. Песталоцці, Й. Герберта, Ф. Фребеля, Ф. Паркера.

Питанням освіти, виховання, соціалізації дитини Дж. Дьюї присвятив низку праць: «Моє педагогічне кредо» (1897), «Школа і суспільство» (1899), «Дитина і програма навчання» (1902), «Школа і дитина» (1906), «Як ми мислимо» (1910), «Школа майбутнього» (1915), «Демократія і освіта» (1916), «Вступ до філософії виховання» (1910). Чільне місце в його працях посідають питання психології: «Психологія» (1886), «Психологія і суспільна практика» (1901), належну увагу він надавав проблемам етики, присвятивши такі праці, як «Вивчення етики» (1894), «Етика» (1908) [1, 4, 5, 6, 7, 8, 11].

Аналіз його праць свідчить про розгляд проблеми освіти: кризь призму нових суспільних викликів і підходів до визначення місця школи у державотворенні країни, як динамічну систему, яка сприяє суспільному прогресу, розвитку культури, соціалізації особистості про що свідчать такі праці, як «Свобода і культура» (1940), «Освіта сьогодні» (1940), «Школа майбутнього» (1940), «Проблеми людини» (1946) [9].

Слід зазначити, що він особисто пропонував свої ідеї через викладання лекцій у різних країнах світу: США, Японії, Китаї, Туреччині, Мексиці. Був активним дописувачем на сторінках преси, очолював з 1919 року «Асоціацію прогресивного виховання» [11, с. 245-246]. Опрацювання наукової спадщини Дж. Дьюї дозволило виокремити основні складові його концепції, його філософію освіти, а власне, філософські основи педагогічної концепції: сила яка спонукає людину до пізнання світу є її потреби, а вихідною точкою в цьому

процесі – діяльність самої людини; критерієм істинності висуненої (обґрунтованої) ідеї є результати практичного використання (втілення), перевірені експериментальною роботою (дослідженням); істина, пізнання, знання і наука сприяють подоланню труднощів і проблем у людському житті; знання завжди має практичний характер; розум, розумові здібності – результат практичного досвіду та активної особистісної діяльності; інтелект, розумові здібності є основним інструментом розв'язання виникаючих життєвих проблем, у тому числі наукових та пізнавальних; мораль – певна послідовність поведінкових ситуацій на які впливають реальні дії кожного індивіда; демократія – моральний і етичний спосіб життя, спільної життєдіяльності з урахуванням того, що в цьому складному процесі кожна особистість (людина) прагне до самореалізації на засадах самоцінності та внутрішньої гідності.

Провідною у розвитку дитини Дж. Дьюї вважає спадковість, яка виступає основою загального розвитку і формування у конкретному соціумі. За його концепцією – поняття рівності у демократичному суспільстві торкається тільки надання рівних можливостей кожній дитині розвиватися, а тому рівність у вихованні просто неможлива, так як діти є різними з перших днів їхнього народження. Виходячи з цього, вчений вибудовував свою теорію виховання, визначивши, що розвиток особистості – це результат взаємодії спадковості (біологічного), соціального (середовище і виховання – соціалізація) і безпосередньої діяльності дитини. Розвиток він уважав за безперервний, неоднорідний, різноплановий процес її зростання (дорослішання). У своїх працях Дж. Дьюї доводив, що лише суспільство повністю надає позитивних форм розвитку дитини. При цьому виховання розглядає, як процес становлення людини, розвиток

її індивідуальних якостей, формування особистості, виховання громадянина суспільства [6, с. 322].

Таким чином через визначення виховних завдань, створення відповідних виховних інститутів, суспільство забезпечує соціалізацію. Не обійшов увагою Дж. Дьюї і проблему визначення головної мети виховання – формування у дитини здатності до саморегуляції в соціумі, який постійно змінюється. І для вирішення таких важливих завдань учений звертається до проблеми місця і завдань школи у соціалізації дітей, визнаючи школу суспільством в мініатюрі та соціальним центром життєдіяльності дітей. І її робота має базуватися на принципах демократії, самодіяльності, зв'язку з життям, а провідна функція полягати в управлінні процесом соціального становлення, формування особистості. Ці завдання можливо вирішити, коли з одного боку, враховувати соціальні вимоги суспільства (норм, традицій перспективи соціального зростання), а з іншого – індивідуальні особливості дитини (задатки схильності, інтереси, емоційно-вольові риси тощо) які також є змінними (динамічними). За Дж. Дьюї, школа повинна забезпечити збереження і розвиток суспільних традицій; провести необхідну роботу для того, щоб діти їх розуміли та засвоїли; не допускати, по можливості, ситуацій, які матимуть негативний вплив на свідомість дітей і будуть інструментом класового вирівнювання, усунення соціальних конфліктів. За ним – реалізація суспільної мети виховання полягає у «примусі» з боку суспільства, який спрямовується на розвиток волі, характеру, здібностей з урахуванням задатків з якими дитина народжується і суспільними вимогами. Таким чином, своїм ученням Дж. Дьюї відстоював думку про те, що природний розвиток сил дитини і підпорядкування цьому процесу виховних заходів і методів не суперечить потребі (необхідності, важливості) послідовного

цілеспрямованого педагогічного супроводу, керування ним відповідно суспільній меті виховання [6, с. 211].

Важливим засобом і основою виховання Дж. Дьюї вважає працю дітей, тому школа має бути школою-общиною і в основу організації нової американської школи необхідно покласти працю. Він визнає працю основою організації всього навчально-виховного процесу.

У цілому, роботу таких шкіл радить будувати на основі самодіяльності та самоврядування: активної участі всіх учнів у вирішенні питань внутрішкільного життя, організації праці (виконанні в шкільних майстернях замовлень населення, робіт на задоволення власних потреб школи тощо); випуску шкільної газети, де висвітлювалися б новини шкільного життя; організації шкільних клубів та об'єднань; організації зв'язків з оточуючим середовищем тощо.

Велику увагу в своїх працях учений приділяв і таким компонентам соціалізації та виховання особистості, як ідеям демократії, демократичному вихованню, справедливій соціальній селекції, демократичному праву кожної дитини. При цьому його вчення базувалося на принципі природовідповідності й сприяло, в цілому, суспільному прогресу.

Також слід зазначити, що розглядаючи у своїй педагогічній концепції проблеми виховання дитини, основи її соціалізації, Дж. Дьюї не випускав із предмету розгляду і дидактику школи, що є одним із окремих напрямів дослідження і в даній публікації нами не розглядається виходячи із нашого предметного поля наукового пошуку. Тільки зазначимо, що дидактичні ідеї вченого, питання соціалізації та організації виховного процесу мали своє втілення в процесі як практичної діяльності самого Дж. Дьюї (наукове керівництво досвідно-експериментальною школою при Чиказькому університеті у 1895 – 1904 рр.), так і його послідовників: розробка вчителькою Е.

Таркхерст дальтон-плану та методу проектів інспектором шкіл У. Кілпатриком. За довідковою літературою ці ідеї, підходи, розробки Дж. Дьюї підтримував, пропонував, радив утілювати в життя [7, с. 62].

Науковці його спадщини у своєму аналізі єдині в тому, що вчений, його ідеї, погляди, підходи мали суттєвий вплив на реформування американської освіти упродовж перших 30-ти років ХХ ст. Це був період формування нової педагогічної парадигми, провідними принципами якої визнавалися право кожної дитини на індивідуальний розвиток і повну самореалізацію своїх сил і можливостей; діяльнісному підході до навчання; розвитку учнівського самоврядування (шкільного, дитячого самоврядування). Ці принципи на практиці сприяли: відмові від єдиних навчальних планів і програм та введенні предметів за вибором; широкому тестуванню учнів, що допомагало вчителям вивчати їхні навчальні можливості і визначати програми подальшого навчання; використання у початковій школі комплексного та супроводжуючого навчання; демократизації в цілому шкільного життя.

Виходячи із мети нашої публікації, ми проводили дослідження педагогічної спадщини Дж. Дьюї у контексті оцінки творчого доробку вченого українськими педагогами 20-х років ХХ ст. та виокремлення проблеми особливостей впровадження його педагогічних ідей в освітню практику України в цей історичний період, який характеризувався суттєвими змінами педагогічної парадигми – соціальним вихованням, на зміну школи навчання прийшла трудова школа, розвивалася теорія і практика вільного виховання. Українські педагоги Я. Чепіга, С. Русова, О. Музиченко та ін. відстоювали ідею суттєвого реформування системи освіти в цілому і навчання зокрема. Наголошували, що всі зусилля необхідно спрямувати на розвиток пізнавальної діяльності учнів, активне використання дослідницьких

методів, спрямовувати роботу учнів на самоаналіз, а не переважання контролю з боку вчителів, установлення суб'єкт-суб'єктної взаємодії учасників навчально-виховного процесу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, соціально-економічні, політичні, соціокультурні зміни розвитку України в 1917 – 1920 роках викликали велику соціально-педагогічну творчість, інтенсивні наукові пошуки інноваційних підходів до організації освітнього процесу, широке вивчення та використання вітчизняного та зарубіжного педагогічного досвіду.

Педагогічні ідеї Дж. Дьюї мали своє вираження в інноваційних підходах до організації навчально-виховного процесу в освітньо-виховних закладах України 20-х років ХХ ст., побудові педагогічного процесу на основі педоцентричного підходу з урахуванням принципу природовідповідності та основ дитинознавства і визнанні залежності змісту навчання від потреб суспільства і дитини, опори на працю як основу життя людини, побудову навчально-виховного процесу на засадах етнізації та соціалізації життя дитини, інтеграції змісту освіти з опорою на краєзнавство, спрямованість навчального процесу на розвиток мислення учнів, демократизацію та гуманізацію взаємин між учителем і учнем, визнанні науково-дослідної функції як визначальної у професійній діяльності вчителя.

Література:

1. Дж. Дьюї (1965). *Педагогическая энциклопедия*. Гл.ред. И.А. Каиров и Ф.Н. Петров Т. 1. М., Советская энциклопедия, 820.
2. Дьюї Джон (2006). *Школа і суспільство*, Джон Дьюї, Коваленко Є. І. *Історія зарубіжної педагогіки: хрестоматія*, Є. І. Коваленко. К., Центр навч. літ., 449–463.

3. Дьюи Д. (1922). *Школы будущего*, Джон Дьюи, Эвелина Дьюи., Берлин, 104.
4. Дьюї, Джон (2002). *Філософський енциклопедичний словник*, В. І. Шинкарук (голова редколегії) та ін.; Л. В. Озадовська, Н. П. Поліщук (наукові редактори); І. О. Покаржевська (художнє оформлення). Київ, Абрис, 742.
5. Дьюи Д. (1922). *Введение в философию воспитания*, Д. Дьюи. М., 63.
6. Дьюї Дж. (1922). *Школа майбутнього*, Дж. Дьюї. М., Київ, Абрис, 642
7. Дьюи Дж. (1921). *Введение в философию воспитания*, Дж.Дьюи, пер. с англ. М., Тип. Коминтерна; Б-ка "Работника просвещения", Вып. 3., 62.
8. Дьюї Дж. (1921). *Демократія і освіта*. Львів, Літопис, 294
9. Дьюї Дж. (1998). *Моє педагогічне кредо*, Пер. В.О. Коваленко, Шлях освіти, № 1, 50-55.
10. Життя, діяльність, погляди, спадщина Дж. Дьюї [Електр. ресурс].
https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B6%D0%BE%D0%BD_%D0%94%D1%8C%D1%8E%D1%97#Біографія (2019, червень).
11. Дальтон – план. (1965). *Педагогическая энциклопедия*. Гл.ред. И.А. Каиров и Ф.Н. Петров Т. 1. М., Советская энциклопедия, 643
12. *Енциклопедія освіти* (2008). Акад.пед.наук України, головний ред. В.Г. Кремень. К., Юрінком Інтер, 1040.
13. *Комплексная система обучения* (1965). Педагогическая энциклопедия. Гл.ред. И.А. Каиров и Ф.Н. Петров Т. 2. М., Советская энциклопедия, 465 – 468.
14. *Метод проектов* (1965). Педагогическая энциклопедия. Гл.ред. И.А. Каиров и Ф.Н. Петров Т. 3. М., Советская энциклопедия, 805.

15. *Нариси історії українського шкільництва. 1905 – 1933* (1996). Навч. посібник. О.В. Сухомлинська та ін. За ред. О.В. Сухомлинської. К., Заповіт, 306

16. *Прагматическая педагогика* (1965). Педагогическая энциклопедия. Гл.ред. И.А. Каиров и Ф.Н. Петров Т. 3. М., Советская энциклопедия, 476

References:

1. Dzh. Diuy (1965). *Pedahohycheskaia entsyklopedyia*. Hl.red. Y.A. Kayrov y F.N. Petrov T. 1. M., Sovetskaia entsyklopedyia, 820.

2. Diui Dzhon (2006). *Shkola i suspilstvo*, Dzhon Diui, Kovalenko Ye. I. *Istoriia zarubizhnoi pedahohiky: khrestomatiia*, Ye. I. Kovalenko. K., Tsentr navch. lit., 449–463.

3. Diuy D. (1922). *Shkoly budushcheho*, Dzhon Diuy, Evelyny Diuy., Berlyn, 104.

4. Diui, Dzhon (2002). *Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk*, V. I. Shynkaruk (holova redkolehii) ta in.; L. V. Ozadovska, N. P. Polishchuk (naukovi redaktory); I. O. Pokarzhevskya (khudozhnie oformlennia). Kyiv, Abrys, 742.

5. Diuy D. (1922). *Vvedenye v fylosofyiu vospytanyia*, D. Diuy. M., 63.

6. Diui Dzh. (1922). *Shkola maibutnoho*, Dzh. Diui. M., Kyiv, Abrys, 642

7. Diuy Dzh. (1921). *Vvedenye v fylosofyiu vospytanyia*, Dzh. Diuy, per. s anhl. M., Typ. Komynterna; B-ka "Rabotnyka prosveshchenyia", Выр. 3., 62.

8. Diui Dzh. (1921). *Demokratiia i osvita*. Lviv, Litopys, 294

9. Diui Dzh. (1998). *Moie pedahohichne kredo*, Per. V.O. Kovalenko, Shliakh osvity, № 1, 50-55.

10. Zhyttia, diialnist, pohliady, spadshchyna Dzh. Diui [Elektr. resurs]. https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B6%D0%BE%D0%BD_%D0%94%D1%8C%D1%8E%D1%97#Biohrafiiia (2019, cherven).

11. Dalton – plan. (1965). *Pedahohycheskaia entsyklopedyia*. Hl.red. Y.A. Kayrov y F.N. Petrov T. 1. M., Sovetskaia entsyklopedyia, 643
12. *Entsyklopediia osvity* (2008). Akad.ped.nauk Ukrainy, holovnyi red. V.H. Kremen. K., Yurinkom Inter, 1040.
13. *Kompleksnaia systema obuchenyia* (1965). Pedahohycheskaia entsyklopedyia. Hl.red. Y.A. Kayrov y F.N. Petrov T. 2. M., Sovetskaia entsyklopedyia, 465 – 468.
14. *Metod proektov* (1965). Pedahohycheskaia entsyklopedyia. Hl.red. Y.A. Kayrov y F.N. Petrov T. 3. M., Sovetskaia entsyklopedyia, 805.
15. *Narysy istorii ukrainskoho shkilnytstva. 1905 – 1933* (1996). Navch. posibnyk. O.V. Sukhomlynska ta in. Za red. O.V. Sukhomlynskoii. K., Zapovit, 306
16. *Prahmatycheskaia pedahohyka* (1965). Pedahohycheskaia entsyklopedyia. Hl.red. Y.A. Kayrov y F.N. Petrov T. 3. M., Sovetskaia entsyklopedyia, 476